

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Onnatuurlijk, psychotherapie en perversie Studiedag van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie, Kortenberg, 11 juni 1999

Marc H.M. Hermans

De voorzitter van de VVPT, Rudi Vermote, was zichtbaar blij een ruim opgekomen publiek te kunnen verwelkomen op de studiedag over perversie. Het was niet totaal verrassend dat er ook vele gedragstherapeutisch georiënteerde therapeuten aanwezig waren.

Marc Kinet begon met *Verkennde gedachten over perversie*, een korte situering van de term binnen het dagelijks taalgebruik en een historische schets binnen verschillende analytische stromingen.

Uiteraard begon hij bij Freud, die de menselijke seksualiteit als een cultureel en daarom onnatuurlijk gebeuren beschrijft. Perversie behoort tot de normale constitutie van het kind binnen een polymorf perverse aanleg. Perversie is geen ontarding van, maar het niet totstandkomen van de normale genitaal georganiseerde seksualiteit. In *De splitsing van het Ik en het afweerproces* geeft Freud later een meer structurele interpretatie waarbij twee tegengestelde opvattingen naast elkaar blijven bestaan. Perversie wordt gezien als een defensieve poging de castratie kort te sluiten in de vorm van een seksuele bevrediging, met een geritualiseerd en compulsief karakter, waardoor de angst gereduceerd wordt.

Freud plaatste de perversie tegen de achtergrond van de relatie met de vader; de postfreudianen kijken naar stoornissen in de vroege moeder-kindrelatie. Vroegtijdige genitale gevoelens ontwikkelen zich als afweer tegen pregenitale impulsen, de fetisj ontstaat als gemist transitioneel object. In die zin beschrijft Kernberg instabiele en promiscue hetero- en homoseksuele relaties bij de borderlineper-

soonlijkeheidsorganisatie. Stoller beschrijft perversie als geërotiseerde haat, brute manifestatie van doodsdrijf.

Perversie blijft een afwijking van de norm tot het moment waarop Lacan haar beschrijft als derde positie naast neurose en psychose, door het talige subject gekozen ten aanzien van de Andere. Perversie wordt transgressie van de Wet binnen een contract waarbij de pervert de eigen houding ten aanzien van lust en genieten aan de andere oplegt. Het perverse subject identificeert zich met het imaginaire object van verlangen van de moeder en toont zo de volledigheid van de Andere, de afwezigheid van de castratie. Als instrument van een hogere noodzaak is hij van elke verantwoordelijkheid verschoond. Verdeeld tussen afgrijzen en fascinatie, kijkt de neuroticus zich de ogen uit op wat in realiteit slechts imitatie is.

Nogal wat aandacht schonk Kinet aan het concept 'neoseksualiteit' van Joyce McDougall, die er verslaving aan verbindt. Voor McDougall pogen seksuele deviaties op compulsieve en rigide wijze tegemoet te komen aan intrapsychische behoeften. Ze zijn verbonden met archaische betekenissen, die op een gewogen wijze tot een psychisch complex worden vervlochten en in een geërotiseerd scenario van angsten, remmingen, depressies en narcisme optreden. Drie illusies worden daarbij instandgehouden: castratie en oedipale wetten zijn holle frasen, sadistisch geweld brengt geen schade toe en de gevreesde innerlijke dood bestaat niet. Waarschijnlijk ontmoeten we de aldus geschetste pervert slechts binnen een forensisch psychiatrisch circuit. Perverse handelingen vindt men ook binnen de neurose, het narcisme, borderlinepathologie of toxicomanie, de kliniek van het verlangen.

Door het streven naar volledigheid was deze lezing voor velen soms moeilijk te volgen, voor anderen was het een stevig onderbouwde inleiding van de dag.

In zijn lezing *Perverse trekken versus perverse structuur* stelde Paul Verhaeghe dat perversie zowel binnen een ideologisch verlicht discours als in een postfreudiaans medisch-psychiatrisch of psychologisch vertoog gezien wordt als transgressie van een bepaalde norm. Achter de perversie, construct van steeds tijdelijke normen zonder intrinsiek bestaan, bestaat een complexer continuüm, gaande van perverse trekken tot perverse structuur, vergelijkbaar met psychotische trekken en dito structuur.

Perverse trekken behoren tot de driftmatigheid, bestaande uit partiële auto-erotische driften en zijn in die zin eerder de regel dan de uitzondering. Oedipuscomplex en Über-Ich werken normaliserend, de weg – aldus Lacan – waarlangs wij genderidentiteit verwerven. De inhoud van de norm wordt niet gedefinieerd.

In onze tijd is normoverschrijdend gedrag vaak normaal afwezig gedrag: het lijkt pervers, doch het mist de perverse structuur. Deze laatste behelst een structurele diagnostiek betreffende de verhouding van het gedeelde subject tot de Ander. Door het gebrek aan klinische ervaring met dergelijke personen blijft dit gegeven onduidelijk. Deze ervaring bestaat wel binnen een strafrechtelijke context en het domein van de kunst, met name het literaire genre. De pervert, aldus Lacan, identificeert zich met de imaginaire falus van de moeder en maakt zich op deze manier tot instrument van het genieten van de Ander, het genot zonder tekort, zonder castratie. De wet van de vader, die dit tekort tot stand brengt daagt hij uit en hij vervangt deze. Terzijde verwees Verhaeghe daarbij op het per definitie homoseksuele in de perversie.

Aldus beschouwd, wordt perversie zeer moraliserend en prescriptief, behelst veeleer de wijze van een zich verhouden tegenover genot, dan concrete handelingen zelf. Vermijdt de neuroticus de blik van derden, de pervert heeft deze ten volle nodig. Hij betreft zijn partner in een relatie met een derde, bijvoorbeeld de therapeut, die een buiten spel gezette figuur wordt, machteloos en gefascineerd toekijkend, de positie waarin de pervert hem net wilde krijgen. Behandeling binnen een analytisch kader is derhalve onmogelijk. Verhaeghe eindigde met de vraag of de mannelijke positie perversie niet impliceert. Eens te meer maakte Verhaeghe

Lacan voor anderen op een heldere, boeiende en vooral begrijpelijke wijze toegankelijk. Los van alle seksuele connotatie beschreef Marie-Jeanne Vansina-Cobbaert in *Sluipend als een heidebrand* pervertering als een proces van misvorming, het misbruiken en daardoor ont-aarden van een psychoanalytische relatie. Het goede hierin gaat verloren of dreigt verloren te gaan. Dit gebeurt vaak door een subtiele verdraaiing van een gedeeltelijke waarheid, vaak met een vleugje aantrekkelijke onschuld, waarbij een zekere aarzeling ontstaat bij de luisteraar. Zelden wordt dit proces snel herkend maar het blijft binnen de relatie sluipend actief. Voor een meer theoretische achtergrond verwees zij naar onder meer Rosenfeld en Steiner. Zij illustreerde haar betoog met herkenbare klinische voorbeelden.

De aard van een analytische relatie maakt haar zeer vatbaar voor perverterende processen. Tegelijkertijd biedt dit de mogelijkheid dat milde perverteringstendensen of meer complexere vormen aan het licht komen en voor therapie bereikbaar worden. Hoe deze processen binnen een groeps therapie een weerslag hebben op het individu en de ganse groep, hoe ze zich buiten de sessies binnen de afdeling in een residentiële setting ontwikkelen en daar ten dele onzichtbaar blijven, vormde een tweede luik van haar uiteenzetting.

Zeer boeiend ten slotte waren haar voorbeelden van de door te voeren aanpassingen in de techniek. De wijze of het ogenblik waarop angstgevoelens worden geduid kan interpretaties minder bedreigend maken. Wanneer je als therapeut weet dat een interpretatie voor iemand niet prettig is om te horen, kun je daarvoor je begrip tonen door ze ook als niet prettig aan te kondigen vooraleer je ze verwoordt. Je kan als therapeut je bereidheid tonen ook naar jezelf in de relatie te kijken en daardoor aangeven dat je niet alles gemakkelijkschalve bij de cliënt/patiënt legt, maar zelf ook een aandeel hebt.

Het was een frisse lezing, de directe klinische aanpak sprak sterk aan en zoals vaak vertaalde de spreekster analytische concepten op een zeer verhelderende wijze naar dagelijkse situaties.

Op de haar eigen en aangename wijze nam Lut

De Rijdt in haar lezing *Tussen Alices 'in wonderland' en Secila's 'Doaters of Inversion'* een ruime en boeiende aanloop naar de wijze waarop perverse elementen aan bod komen in de adolescentie.

In een eerste deel van haar uiteenzetting, beschreef ze vier basiskennmerken van perversie. Ze schaarde zich achter Meltzer, die stelt dat het ontbreken van een ontwikkelingsgerichte oplossing van het oedipale conflict perversie het attribueert ontleend van een zogenaamde terugkeer naar een normale infantiele seksualiteit. Verwijzend naar Stoller en Meltzer wees zij op het destructieve aspect van de perversie. Reeds bij kinderen is sadisme onmiskenbaar aanwezig en kan dit ontsporen, waardoor het de vorming van gezonde objectrelaties in de weg staat. Als derde element noemde zij de misleiding: het spel is geen spel maar destructieve ontlading. De illusie van de onnipotente controle, met de loochening van het geslachtsverschil, bereikt via de splitsing, is een vierde aspect.

Deze kenmerken relateerde ze aan de ontwikkelingsprocessen van de adolescentie, waarin seksualiteit meer object- en genitaal georiënteerd moet worden en waarin verhoudingswijze vooral de agressieve component sterker wordt. Seksuele energie ontlad zich volgens een scenario dat voor elke individuele adolescent verschilt. Fantasieën, reeds bestaande sinds de oedipale fase, worden meer seksueel en destructief ingekleurd. Verder is doen alsof, een rol spelen, acting-out, troef in de adolescentie. God nog gebod erkennend, zit de adolescent toch vast aan regeltjes.

Soms is het moeilijk te differentiëren tussen een nog normale en een perverse ontwikkeling. Het zich normaal kunnen voelen lucht weliswaar op, maar gaat soms gepaard met een gevoel van verlies. Dit tekort niet aankunnen, leidt tot een perverse ontwikkeling. Gezins- en culturele factoren hebben hierin hun deel. De sprekersterverwees hierbij naar frequente situaties van geperverteerd moederschap door erotisatie van de relaties met de kinderen en de te zwakke of machteloos gemaakte vaders. Ze pleitte voor intensieve psychotherapie in dergelijke gevallen.

Als eerste namiddaglezing bracht Lut De Rijdt

een literair sorbet met een adolescentair desert dat door velen werd geapprecieerd.

Last but not least bracht Dirk Van de Putte *Behandeling van seksuele gedragsstoornissen*, een uitgebreid overzicht van principes en praxis in de forensische psychiatrie.

Hij wees op de aard van de bedreiging die de perversie vormt voor de openbare orde, en de daaruit voortvloeiende verwachting die de maatschappij van hulpverleners heeft. Hij illustreerde concreet de wijze waarop het dwangniveau in dergelijke behandelingen kan worden gehanteerd en begrepen. Vervolgens beschreef hij hoe recidiverisico's worden ingeschat aan de hand van onveranderlijke, statische factoren (mannelijk geslacht, leeftijd 15-40, lagere sociale klasse, lager opleidingsniveau, voorgeschiedenis als dader, verwantschap met/voorkeur voor type slachtoffer), weliswaar elementen met grote voorspellende waarde, maar slechts post factum identificeerbaar. Dynamische factoren, zoals vermindering van risicosituaties, bijstelling van cognitieve distorsies, kunnen wel beïnvloed worden, maar hebben weinig weerslag op het recidivecijfer. De behandeling is steeds resultaatgericht en beoogt terugvalpreventie gebaseerd op interne zelfcontrole. Van de Putte lichtte hierbij het terugvalpreventiemodel van Gordon toe.

Het cognitieve en gedragstherapeutische behandelplan werd niet als misplaatst beleefd door het overwegend analytisch georiënteerde publiek. De kritische houding van de spreker ten aanzien van de voorgestelde behandelvormen, behaalde resultaten en maatschappelijke houding ten aanzien van de hulpverlening was daar allerminst vreemd aan.

De studiedag werd dus een bijzonder boeiend geheel. Tijdens de discussie werden niet de standpunten van de verschillende sprekers besproken, doch kwam op prangende wijze de vraag naar behandelbaarheid naar voren, een vraag die een nieuwe studiedag waard is. Tot op het laatst bleef een talrijk publiek aanwezig, wat andermaal de relevantie van deze studiedagen onderstreept. Na de organisatie van de derde EFPP-conferentie in november '98, een nieuwe pluim op de hoed van de VVPT. Meer en meer profileert de vereniging zich als verspreidster van het psychoanalytische erf-

goed binnen een ruimer geïnteresseerd publiek.

M.H.M. Hermans is psychiater en psychotherapeut, vrij gevestigd te Mechelen. Hij is aspirant-lid van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie.

Affecten in theorie en praktijk: het 41e IPA-congres in Santiago de Chili

Jaap Ubbels

Een IPA-congres in Chili

Nog tijdens het voorzitterschap van Etchegoyen besloot de IPA om het twejaarlijkse congres, dat bij toerbeurt in een van de drie 'grote' psychoanalytische continenten gehouden wordt, in 1999 in Santiago de Chili te organiseren. Te voorzien was dat deze keuze bezwaren zou oproepen: niet alleen is Chili voor de Europeanen en Noord-Amerikanen ver weg en is het er in juli winter, Chili is ook het land van de extreem gewelddadige coup van het leger tegen de regering van Allende in 1973. Kernberg, de huidige voorzitter van de IPA en uit Chili afkomstig, kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor de keuze, maar hij heeft wel zijn best gedaan om psychoanalytici ervan te overtuigen dat de situatie inmiddels grondig veranderd is. In de *IPA-Newsletters* van 1998 en begin 1999 werd over deze kwestie een vrij pijnlijke discussie gevoerd. De Chileense psychoanalyticus Arrué schreef een geschiedenis van Chili waarin hij de coup tegen Allende en de jaren van het regime van Pinochet in vrij neutrale termen beschreef. De strekking van zijn betoog ligt in de lijn van de officiële Chileense politiek van verzoening, maar de kritiek die erop volgde was juist dat het veel te veel 'officiële geschiedschrijving' was. Kennelijk in het nauw gedrongen schreef Arrué in een volgende *Newsletter* onder meer dat 'het vermijden van niet ter zake doende details (aangaande traumatisering-JU) ook een vorm van respect is voor de herinnering van veel mensen.' Het is duidelijk dat zo'n uitlating op gespannen voet staat met basale

psychoanalytische uitgangspunten zoals het onderkennen en doorwerken van de pijn, angst en woede die traumatisering teweegbrengt. Door deze verdediging werd dus de vrees bevestigd dat er een tendens is tot loochening en 'identificatie met de agressor', waarmee de integriteit van ons vak in het geding zou komen. Vooraf was er dus wel reden voor een ongemakkelijk gevoel over een IPA-congres in Chili.

De politieke betekenis

Kernberg had van te voren aangekondigd dat hij overlegd had met Eduardo Frei, de christen-democratische president van Chili, over de politieke aspecten. Frei had toegezegd dat hij het congres persoonlijk zou openen en hij hield woord. Er was vooraf een wat gespannen sfeer van gedempte opwinding, waarbij de vele vlaggen en een koor dat het Chileense volkslied zong de vraag opriepen of dit nu wel helemaal paste bij een psychoanalytisch congres. Maar de toespraak van Frei was indrukwekkend. Het verleden mag de toekomst niet blijven bepalen; over het verleden kan men verschillend oordelen maar de enige manier om fantasma's van de werkelijkheid te onderscheiden is het achterhalen van de historische waarheid. Frei eiste daarom dat het leger opheldering zou geven over de 'verdwenen mensen' en over de plaatsen waar stoffelijke overschotten van degenen die geliquideerd zijn, gevonden kunnen worden. 'Wanneer de confrontatie met oude wonden niet eens en voor altijd wordt aangegaan dan zullen tribunalen niet rusten voordat de waarheid gereconstrueerd is.'

Het congres had voor Frei een grote binnenlandse betekenis omdat daardoor een grote groep jonge Chilenen in contact kon komen met de psychoanalyse en kennis kon nemen van wat de psychoanalyse op het vlak van traumatisering te bieden heeft. Freis rede werd met een staande ovatie in ontvangst genomen. In een van de grote dagbladen, *Las Ultimas Noticias*, stond de volgende dag op de voorpagina te lezen: 'Sigmund Frei – El Preidente puso en el divan los traumas de Chili, en congreso de sicoanalistas.' ('Sigmund Frei – de president legt tijdens een congres van psychoanalytici de trauma's van Chili op de divan.')

Dezelfde avond was er een volle zaal met veel geëmotioneerde mensen, meer dan de helft Chilenen. Het Ministerie van communicatie had een bijeenkomst gesponsord onder de titel *Doden die niet begraven zijn: Een onmogelijke rouw?* Een Chileense film (*Fernando is terug*) werd vertoond over het identificeren van skeletten; een vijftigtal breuken als gevolg van marteling en een vijftal restanten van schotverwondingen, de confrontatie van de moeder en de echtgenote met de resten van hun respectievelijke zoon en echtgenoot, de begrafenis na meer dan twintig jaar en de psychologische betekenis van zo veel jaren van 'niet weten' voor de nabestaanden. De discussie die hierop volgde had uiteraard een grote affectieve lading, waarbij het opviel dat de verdediging van een Chileense analyticus die in die jaren doorgewerkt had en zijn mond had gehouden, door andere Chileenen met een zwijgend hoofdschudden in ontvangst werd genomen. Dit alles geeft natuurlijk te denken, maar de eerder gesignaleerde verontrusting over het plaatsvinden van dit congres in Chili sloeg om in een besef dat het juist daarom ook een unieke betekenis heeft gehad.

Traumatisering en de officiële werkelijkheid

Het congres leek, toeval of niet, ook meer over de psychische effecten en verwerking van trauma dan over affect te gaan. Krystal en onze landgenoot Keilson kregen respectievelijk de Elise M. Hayman onderscheiding en -prijs uitgereikt voor hun werk over de holocaust en de sequentiële traumatisering. Voor velen was de klinische voordracht van Herzog het hoogtepunt van het congres: een fijnzinnig verslag van de analyse van een joods meisje wier ouders de holocaust van nabij hadden meegemaakt. Via het toestemming geven om te mogen fantaseren over genocide, werd het onvoorstelbare van de holocaust geleidelijk opgenomen in fantasieën die in het spel gedifferentieerder konden worden. Het slachten werd deel van fantasieën over het geslachtsverschil: 'He-brew' en 'She-brew' en ten slotte 'We-brew'. Op de vraag welke rol Herzogs eigen ervaringen met de holocaust hierbij speelden, gaf deze geen antwoord. Volkomen begrijpelijk, maar toch ook jammer omdat in het huidige discours van het 'postmo-

derne intersubjectieve' een dergelijke vraag wel aan de orde is.

De directe nabijheid van massale traumatisering gaf aan dit congres iets heel speciaals. Voor het eerst besepte ik dat er naast de psychische en de externe werkelijkheid ook nog zoiets als een officiële werkelijkheid kan bestaan. Een door de overheid opgelegde of gesanctioneerde loochening van wat er gebeurd is. In de kleinere parallelsessies waren er veel referaten over allerlei vormen van traumatisering en ik luisterde toch anders in het besef dat het gehoor voor het merendeel uit jonge Chileenen bestond.

Affecten

Had dit alles nu ook van doen met het eigenlijke onderwerp van dit congres: affecten? Wel als je affecten niet alleen definieert als wat de mens in het diepste beweegt, maar ook als het vermogen om zich te laten bewegen. Dat laatste valt dan meer onder het hoofdstuk affectregulatie waaraan ook verschillende referaten gewijd waren.

De drie theoretische hoofdlezingen, die eerder gepubliceerd zijn in het *International Journal of Psycho-Analysis* (1999, 2), werden verzorgd door Green, Emde en Hernandez. Green heeft een belangrijk deel van zijn leven besteed aan het doordenken van de psychoanalytische visie op affecten en daarbij is hij steeds heel dicht bij Freud gebleven. Zozeer zelfs dat zijn voordracht soms op een exegese lijkt. Affecten hebben een sterke lichamelijke basis in het driftleven, maar krijgen pas vorm als psychische representatie in de onlosmakelijke versmelting met de objectpresentatie. Het 'bewogen zijn' is niet te onderscheiden van 'het omvormen van gemoedstoestanden' en daarin ligt weer het beginstadium van de communicatie van betekenissen.

Hernandez, een van de belangrijkste Zuid-Amerikaanse psychoanalytici en bekend om zijn sociale bewogenheid, stond stil bij de samenhang tussen affect, taal en communicatie. Het lijken drie afzonderlijke entiteiten, die ieder op zich of in verband met elkaar beschouwd worden. In een behandeling is het echter juist van belang deze drie aspecten van beleven als één geheel te analyseren.

Deze voordrachten met een hoog niveau van abstractie passen in de psychoanalytische traditie van denken en theorievorming. Maar hoe-wel Green en Hernandez veel bieden en het zonder meer de moeite waard is om hun gedachten te lezen en te herlezen, bekruipt mij ook steeds vaker een gevoel van twijfel of de grenzen van deze traditionele wijze van theorievorming langzamerhand niet bereikt zijn. Bij de klinische presentaties van Andrade de Azevedo en Steiner die op deze theoretische uiteenzettingen volgden, werd het mij bovendien niet duidelijk hoe de theorie de klinische visie verrijkte en differentieerde. En dat is en blijft toch wel de bedoeling van theorie. Wellicht zal meer systematisch empirisch onderzoek nieuwe impulsen kunnen geven. Het gevaar bij empirisch onderzoek is dat de methode centraal komt te staan en dat het verhaal, de onderlinge samenhang tussen de 'dingen', niet goed of in de juiste proporties tot zijn recht komt. In de ochtendssessie waarin Emde en Herzog hun voordrachten hielden kwam echter heel goed naar voren hoe wetenschappelijk onderzoek, in dit geval naar de ontwikkeling van affecten, het klinisch werken verder kan onderbouwen.

Affectieve processen als organiserend, integrerend principe

Emdes lezing vond ik ook een verfrissing omdat hij onderzoek vanuit verschillende disciplines gebruikt om zijn denken over affecten te verbreden. Hij maakt zich los van het traditionele 'analyseren' van affecten, het onderkennen van het krachtenspel binnen de persoonlijkheid, en de psychoanalytische nadruk op emotionele disregulatie – gevoelens van hulpeloosheid, angst, depressies, destructieve woede – en de gevolgen daarvan. Emde heeft zich ook losgemaakt van het klassieke psychoanalytische onderscheid tussen nauw met het onbewuste verbonden, diepere affecten en de meer aan de oppervlakte liggende gevoelens en emoties. Hij geeft de integrerende en organiserende betekenis die affecten hebben een centrale plaats. Ontwikkeling vindt plaats binnen een affectief proces, bijvoorbeeld interesse, gretig verlangen naar sociale interacties, hoop, verrassing, vergingsgezindheid. Dit affectieve proces is

nauw verbonden met de cognitieve ontwikkeling. Vanuit aangeboren, biologisch bepaalde mogelijkheden ontwikkelt ieder kind een controlesysteem van emoties op het lust-onlust-spectrum. De 'affectieve kern' die zich op basis hiervan vormt, verschaft stabiliteit en een gevoel van continuïteit gedurende de gehele ontwikkeling.

Niet alleen de inhoud van Emdes voordracht – die zó past in een cursus over de hedendaagse stand van zaken in de psychoanalyse – was voorbeeldig, ook zijn wijze van presenteren viel heel goed: bescheiden, een samenvatting gevend van wat hij eerder op schrift had gesteld, waardoor het eerder genoemde klinische referaat van Herzog alle aandacht kon krijgen.

Empirisch onderzoek en andere trends

Het op gang brengen en ondersteunen van empirisch onderzoek heeft voor de IPA absolute prioriteit gekregen. Dit gebeurt onder meer door het ter beschikking stellen van subsidies op basis van *peer review*. Deze subsidies zijn als stimulans bedoeld en kunnen natuurlijk bij lange na niet kostendekkend zijn. Voor het eerst was er een *pre-congress* georganiseerd over empirisch onderzoek en was er ook een speciale bijeenkomst van voorzitters van de psychoanalytische verenigingen om het vitale belang van onderzoek duidelijk te maken. Fonagy en Wallerstein schreven onlangs in een bijlage van de IPA-Newsletter een rechtvaardiging van dit beleid, waarin weer eens duidelijk gemaakt wordt hoe verontrustend de situatie is. Gelukkig is er ook ruimte voor scepsis (Perron) en kan er ook gewaarschuwd worden voor het ontmoedigende effect wanneer alleen het empirisch aantoonbare geldigheid zou krijgen. Onderzoek kan alleen goed van de grond komen als dit gedragen wordt door een door de klinische ervaring gewekte nieuwsgierigheid en scepsis ten opzichte van wat vanzelfsprekend lijkt. Emde geeft in zijn voordracht ook een overzicht van het belangrijkste wat voor de psychoanalyse relevant onderzoek thans te bieden heeft en dan valt op hoe bescheiden het rijtje namen is dat genoemd wordt (Bucci, Fonagy & Target, Luborsky, Maine, Thomä & Kächele, IJzendoorn). Ladan (1999) besprak eerder een

omvangrijk IPA-rapport *Outcome Studies in Psychoanalysis* en wees erop dat de noodzaak tot research een van de bestaansgronden is van het Nederlands Psychoanalytisch Instituut als landelijk instituut. Beenen en Stoker, medewerkers van het NPI, behoren met hun *multicentre project* ook tot degenen die een IPA-subsidie ontvangen hebben. Door hun werk is er bij Nederlandse analytici langzamerhand meer belangstelling en kennis ontstaan op het gebied van psychoanalytisch onderzoek.

Er zijn nog een paar andere trends waarneembaar. Van groot belang zijn de pogingen om de cognitieve en de neurowetenschappen in samenhang te brengen met de psychoanalyse (Solms). De postmodernistische golf is wat over zijn hoogtepunt heen, maar het opnieuw overdenken van klassieke psychoanalytische concepten blijft aan de orde. Ten aanzien van een klassiek analytisch concept als regressie bijvoorbeeld was er een voordracht van Inderbitzin waarin zowel empirisch toetsbare bevindingen vanuit de cognitieve wetenschappen als het intersubjectieve referentiekader (Leary, Renik) nieuwe gezichtspunten gaven. Verder is het denken over trauma in de psychoanalyse zich verder aan het ontwikkelen en wordt er meer rekenschap afgelegd over de externe werkelijkheid (Good, Blum). Het is bizar om te horen dat nog in de jaren vijftig analytici zich richtten op het in kaart brengen van de oedipale constellatie en niet wilden horen over de ervaringen in de holocaust (Krystal). In zijn *Presidential Address* waarschuwde Kernberg ten slotte weer eens voor rigiditeit in de opleiding; met name wees hij erop dat de regressieve afhankelijkheidspositie van de kandidaten niet als te vanzelfsprekend moet worden beschouwd.

Ook in de Compsed, het comité dat zich met opleidingsvraagstukken bezighoudt, is er veel in beweging. Het tripartiete opleidingsmodel leek altijd vanzelfsprekend en het leek een groot goed dat onze psychoanalytische verenigingen tot de 'non-reporting societies' gerekend kunnen worden. Maar welke garanties zijn er nu voor de kwaliteit van de opleidingsanalyse, wanneer de opleidingsanalyticus niet kan rapporteren of hij het al dan niet eens is met beëindiging? Is er bij een beoordeling van

het analytische werk op grond van het verloop van de supervisies geen gevaar voor 'syncretisme' en wordt de kandidaat daardoor niet in een regressiebevorderende positie gedwongen? Deze vragen hebben geleid tot meer belangstelling voor het Franse examenmodel. Hoewel daaraan natuurlijk ook weer allerlei bezwaren kleven, vond ik het verfrissend dat men zich met deze vragen bezig blijft houden, mogelijkheden blijft zoeken zonder voor te schrijven hoe het moet.

Conclusie

Dit IPA-congres heeft door diverse oorzaken een groot financieel verlies opgeleverd. De voortgang van deze tweejaarlijkse congressen staat dan ook ter discussie. De IPA is er ook veel aan gelegen om te bezuinigen op bestuurskosten en de verliespost van het congres, zodat een groter deel van het budget gebruikt kan worden voor activiteiten als het steunen van research. Toch bewees dit congres zijn unieke betekenis, zoals de president van Chili dat onder woorden bracht voor zijn land. De psychoanalyse heeft altijd een plaats gehad tussen enerzijds een beweging en anderzijds de gevestigde maatschappij die haar een bestaansgrond geeft. Dat moet zo blijven en daarom is het goed dat deze congressen ook op plaatsen worden gehouden die in economisch opzicht voor de IPA minder interessant zijn. In allerlei opzichten, bestuurlijk en inhoudelijk, is er veel in beweging en dat is maar goed ook, want de psychoanalyse zit in de hele wereld in een moeilijk parket. De situatie in ons land is vergeleken met de internationale situatie zo slecht nog niet, maar ook wij hebben de IPA nodig als richtsnoer en als stimulans om ons te blijven bezighouden met de vele vragen en problemen die zich aandienen. Het komende congres in 2001 wordt in Nice georganiseerd. Het onderwerp zal dan zijn: *Psychoanalyse – Methode en toepassingen*. Dan zal het vooral gaan over de verhouding tussen psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie. Ook al zo'n gebied dat over de hele wereld in beweging is. In de *IPA-Newsletter* (1999, 1) staat daarover het een en ander te lezen. Er zijn allerlei belangrijke overwegingen om als analytici na te streven dat de psychoanalytische psychotherapie als een behandelingsmethode met

een eigen waarde en positie weer nauwer verbonden wordt met de officiële psychoanalyse en psychoanalytische opleiding. Maar ook hier geldt dat de realiteit een van de voornaamste drijfveren is om zich met deze problematiek bezig te houden: de realiteit dat over de hele wereld psychoanalytici worden opgeleid voor werk dat, enkele uitzonderingen daargelaten, voor tachtig procent bestaat uit het verrichten van psychotherapieën en dat over de hele wereld financiers uiteraard meer geïnteresseerd zijn in behandelvormen met een lagere frequentie. Voor de ontwikkelingen in Nederland, zoals beschreven in Reijzer (1999), bestaat dan ook internationaal belangstelling.

Literatuur

Ladan, A. (1999), Gelezen op Internet. (Een bijdrage aan de discussie over opleiding en NPI). *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse* 14 (4), p. 112-116.

Reijzer, H. (1999), Redactioneel. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 5 (2), p. 66-70.

J. Ubbels is opleidingsanalyticus van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse en medewerker van het Nederlands Psychoanalytisch Instituut.

Psychoanalyse en Universiteit Verslag van het symposium ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Gelderse Vereniging van Psychoanalytici, 25 september 1999

Etty Mulder

De Gelderse Vereniging van Psychoanalytici werd tien jaar geleden opgericht ter bevordering van de samenwerking tussen RIAGG-analytici en vrij gevestigden, tevens om de banden aan te halen tussen leden en opleidingskandidaten van de beide organisaties te Amsterdam en Utrecht. Deze regionale samenwerking was nodig, zo meenden de oprichters dr. Gertie Bögels (thans voorzitter) en prof. A. Fischer, tegen de achtergrond van de van overheids-

wege gestuurde landelijke herspreiding, mede ook als tegenwicht tegen de concentrering van psychoanalytisch werk in de Randstad. De heuglijke verjaardag werd gevierd in de aula van de Nijmeegse universiteit.

Het onderwerp 'psychoanalyse en universiteit' werd overeenkomstig de interdisciplinaire omvang van de materie belicht door vijf sprekers met zeer verschillende achtergrond, te weten: dr. Adeline van Waning, psychiater-psychoanalyticus – haar lezing ging over 'relativiteit en universaliteit'; dr. Joost Baneke, klinisch en forensisch psycholoog-psychoanalyticus – met het onderwerp 'universitaire psychologie en psychoanalyse'; prof. Dabbi De Levita, emeritus hoogleraar kinderpsychiatrie en 'transgenerationele oorlogsgevolgen' – over 'psychoanalyse tussen de academische kindwetenschappen'; prof. Etty Mulder, hoogleraar musicologie – over 'psychoanalyse en humaniora' – en prof. Wim Trijsburg, hoogleraar psychotherapie en bijzonder hoogleraar vernieuwing van de theoretische grondslagen van de psychotherapie – met als thema 'empirisch onderzoek en psychoanalyse'. Als voorzitters fungeerden prof. Bas Schreuder en prof. Walter Schönau, die als psychiater-psychoanalyticus, bijzonder hoogleraar transgenerationele oorlogsgevolgen en psychotraumatologie, respectievelijk hoogleraar moderne Duitse letterkunde eigenlijk reeds de totale reikwijdte belichaamden van de brede analytisch-universitaire waaier die op de Gelderse lustrumdag zou worden uitgevouwen. Het verslag van de geanimeerde en belangrijke bijeenkomst wordt gegeven vanuit het perspectief dat ondergetekende, tevens spreker in het symposium, hier vooral richt op de afsluitende gedachteswisseling. Walter Schönau gaf daarin een wel zeer originele aansporing tot debat over de vraag hoe de psychoanalytische organisatie zich in de moderne tijd moet verhouden tot de universiteit. Hiertoe richtte hij namelijk de aandacht op een passage uit *Die Frage der Laienanalyse* uit 1926, waar Freud in een soort socratische dialoog met zichzelf uitvoerig stilstaat bij de professie van de analyticus en de plaats van de psychoanalyse in het wetenschappelijke systeem respectievelijk de organisatievorm ervan. Freud formuleert in deze tekst een curriculum tot allround psycho-

analyticus, dat zou moeten worden gesitueerd aan een aparte Hochschule. Vakinhoudelijk is het voorstel van Freud, op enkele kleinigheden na, hoogst actueel gebleven. Schönau's samengestelde vraag aan het forum luidde dan ook: moet dit plan alsnog gerealiseerd worden? Hoever zijn we hier nu vanaf? Waarom is dit nooit gerealiseerd? Op het moment dat deze gecompliceerde vraag werd voorgelegd hadden de sprekers geheel los van elkaar zonder uitzondering al gepleit voor een meer open attitude van de psychoanalytische organisatie, meer interdisciplinaire, ook interculturele, uitwisseling en meer integratie met de universiteiten, op zeer uiteenlopende terreinen. Voor de verwijdering tussen Freud en de universiteit gaf De Levita twee nauw samenhangende verklaringen: het feit dat Freud zelf met harde hand uit zijn leer verwijderde wat niet in zijn eigen straatje te pas kwam, was (en is) in strijd met de academische vrijheid die de universiteit kenmerkt. Angst voor verwatering van een nog niet verankerd denksysteem zal hier zeker een rol gespeeld hebben, aldus De Levita. De algemene verguizing van de psychoanalyse toen – en naderhand – hangt overigens direct samen met het antisemitisme in het Wenen van die tijd, ook aanwezig in de gehele westerse cultuur. De Levita voegde hieraan toe dat naar zijn mening de kern van de weerstand in de universiteit tegen de psychoanalyse was gelegen in het leerstuk van het onbewuste.

De perikelen rond de noodzakelijkheid van een bewijsvoering ten aanzien van dat leerstuk werden door Baneke impliciet gememoreerd. Zijn verhaal, waarin interessante verbanden werden gelegd tussen psychoanalyse en cognitieve psychologie, knoopte aan bij de thans aan de universiteit nog vers in het geheugen liggende premissen van Popper, weergegeven in *Methodologie* van De Groot, waarmee elke student in de jaren zestig en zeventig te maken kreeg. Er bestaat uiteraard een verband tussen de roep om objectiviteit van destijds en de aprioristische eisen in de 'harde' sector van nu. Dat de moderne psychoanalyse haar wetenschappelijke gehalte zou moeten ontleen aan onder meer een bewijs van het bestaan van het onbewuste, is overigens niet de reden waarom de stichting Nederlands Wetenschappelijk Onder-

zoek empirisch onderzoek naar de effectiviteit van de psychoanalytische behandeling ondersteunt. Trijsburg legde uit dat het hem om niets meer of minder te doen was dan 'overleven' (ik dacht even: van de patiënt) van de psychoanalytische behandeling. Schreuder gaf als aanvullende informatie dat in Centrum '45 een combinatie beproefd wordt van psychoanalyse en empirisch onderzoek bij nachtmerriebehandeling, met scans en EEG-registratie bij de dromer. Het zichtbaar en meetbaar maken van de behandelingseffectiviteit, eis van de betaler, is volgens Trijsburg een verplichting aan de buitenwereld; men moet die ervan overtuigen dat psychoanalyse effect heeft. Vanuit de zaal werd bij deze argumentatie terecht aangetekend dat deze niet van wetenschappelijke, maar van politiek-maatschappelijke aard is.

Adeline van Waninge noemde als inspirerend voorbeeld van hoe de psychoanalyse als dynamische verzameling ideeën werkzaam kan zijn het Michigan Psychoanalytic Institute, waar men te werk gaat vanuit een *bottom-up*-strategie: zelf contact aangaan met maatschappelijke groeperingen – schoolbegeleiding, opvoedingspraktijk, migrantenverenigingen. Met als resultaat dat men daar nu over een van de weinige psychoanalytische opleidingen beschikt met een stijgend aantal belangstellenden. Ook verwees zij naar de uitzonderlijke en interessante positie van de in haar lezing genoemde 'hoogleraar psychoanalyse' in Seoul, die niet zonder reden is aangesteld in de maatschappelijk gevoelige Faculty of Education. De informatie die zij tijdens haar recente reis naar deze landen verzamelde over de wijze waarop in Korea en Japan de psychoanalyse is georganiseerd en aan universiteiten is opgenomen in het onderwijs, zou men kunnen beschouwen als exemplarisch voor een vrijere en maatschappelijk open wijze van omgaan met psychoanalyse in brede zin.

In deze algemene discussie naar aanleiding van Freuds fantasie over een hogeschool voor psychoanalyse refereerde Joost Baneke voorts aan het verzet dat hij binnen de organisatie had ondervonden in reactie op zijn persoonlijke pogingen om 'de deuren open' te zetten, ook natuurlijk naar de universiteit. Als voorzitter en medeoprichter van de Stichting Psychoanalyse

en Cultuur stuitte hij destijds op grote bezwaren. Ook overigens bij zijn voorstel tot een cursus voor belangstellende 'buitenstaanders' dat echter uiteindelijk toch werd nagevolgd in de vorm van een reeks, waarvoor inmiddels velen zich hebben aangemeld.

Het spreekt vanzelf dat de brede opvatting van psychoanalyse als medisch-psychologisch en – hiermee equivalent – humaniora-fundament risico's van branchevervaging in zich draagt, met name ook ten aanzien van de kunst- en cultuurvakken die immers, net als de medicijnen en de psychologie, een geheel eigen inhoud en traditie kennen. Als vertegenwoordiger van de humaniora attendeerde ik op het gevaar van oppervlakkigheid, zowel aan de kant van de universiteit als bij de geïnteresseerde psychoanalytici. Ook echter op het mijns inziens opvallende verschijnsel dat de psychoanalytische cultuurtheorie die via Lacan aan de letterenfaculteit werd geïntegreerd toch niet inspireerde tot verdere integratie met het nog steeds niet uitgewerkte, altijd nog zeer ruime, gedachtegoed van Freud binnen de humaniora. Inmiddels is in deze context, aldus meldde ik in mijn bijdrage, ook het *Tijdschrift voor Psychoanalyse* wel aan kritiek onderhevig: het is de vraag of de op zichzelf zo welkome uitbreiding in het Nederlandse taalgebied vijf jaar geleden naast samenwerking met Belgische auteurs tegelijk ook de zo noodzakelijke uitbreiding ten aanzien van de interdisciplinaire psychoanalytische thematiek heeft geboden (en biedt). Freuds stimulerende idee over een aparte hogeschool voor psychoanalyse bracht het gezelschap in Nijmegen niet direct tot eensluidende invullingen. Schönau's vraag bleek vooral een vraag om over te aarzelen: het gevaar van een nieuwe segregatie in nog eens een aparte instelling, het risico van herhaling en uitvergrotting van de bestaande 'splendid isolation' bleek voor sommigen erg groot; men bepleitte dan ook liever integratie vanuit de psychoanaly-

tische organisatie in de medische, sociale en humaniorafaculteiten.

Ter afsluiting van dit natuurlijk onvolledige verslag van de buitengewoon ideeënrijke Gelderse lustrumviering past hier althans de vermelding van de interessante paradigmatische verbinding die aan de orde werd gebracht door Adeline van Waning. Zij werd aan de universiteiten van Japan ingelicht omtrent een ook in de geschiedenis van de psychoanalyse in oost en west zeer oude variant op het Oedipusconstruct, te weten de mythe van Ajase, evenals Oedipus een gedoodverfd heerser, die reeds intra-uterien is vervuld van razernij jegens zijn moeder, die op haar beurt haar kind dood wenst. Een mythisch complex, centerend rond thema's als prenatale woede en angst, moedermoord, kindermoord, schaamte, schuld en wederzijdse vergeving. Opvallend zijn de overeenkomsten met het Oedipusverhaal, in diverse details, zij het dat in de Ajaseconstructie de vader ontbreekt. Dit al langer bekende mythische gegeven, in het hart van de psychoanalyse van het Verre Oosten, heeft in onze termen verbinding met de preoedipaliteit. Het biedt verrijking, het gaat niet om een alternatief voor het Oedipusgegeven maar een mythische uitbreiding ervan, die vanuit een andere cultuur ondersteunend inzicht biedt ten aanzien van de ontwikkelingstheorie. Het gegeven werd destijds door Freud niet als positief of bruikbaar beoordeeld, maar wordt volgens Adeline van Waning thans in psychoanalytische kringen in het Oosten meer en meer beschreven en aangehaald.

Prof. dr. E. Mulder is hoogleraar aan de Faculteit der letteren van de Katholieke Universiteit Nijmegen en voorzitter van de afdeling Algemene Kunstwetenschappen. Zij doceert aldaar onder meer een officieel curriculumonderdeel 'psychoanalyse en de kunsten'. Zij is adviseur van de Stichting Psychoanalyse en Cultuur.